

Barbara Surma<http://orcid.org/0000-0001-8781-7643>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

barbara.surma@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2024.4704.24

Jedność historii zbawienia w koncepcji pedagogicznej Sofii Cavalletti przykładem wychowania do dialogu międzyreligijnego

STRESZCZENIE

Biblijna idea jedności historii zbawienia zaproponowana w koncepcji edukacji religijnej autorstwa Sofii Cavalletti jest przedmiotem naukowej refleksji, przedstawionej w tym artykule. Jej celem jest wskazanie i wyjaśnienie założeń teoretycznych i praktycznych wychowania do dialogu międzyreligijnego opracowanych w programie katechezy „La Catechesi del buon Pastore” jako jeden z przykładów dobrych praktyk. Metodą zastosowaną w opracowaniu wyników badań była jakościowa analiza treści. Na jej podstawie wskazano, że kluczem szukania wspólnych korzeni między judaizmem i chrześcijaństwem jest przymierze, które Bóg zawiera ze swoim ludem. Metoda typologiczna zastosowana przez S. Cavalletti w odczytywaniu historii zbawienia, obejmująca trzy jej etapy, pomaga dzieciom w odkrywaniu jej jedności oraz komplementarności w odczytywaniu Starego i Nowego Przymierza, co jest punktem wyjścia dla wychowania do dialogu. Przedstawione założenia edukacji religijnej w tej koncepcji pracy z dziećmi realizują wytyczne zapisane w dokumentach katechetycznych Kościoła katolickiego. Nauczanie o judaizmie, w tym przypadku, różni się doborem treści oraz zastosowanymi metodami od tych stosowanych w tradycyjnym nauczaniu.

SŁOWA KLUCZE: edukacja religijna, dialog międzyreligijny, judaizm, chrześcijaństwo, przymierze, Sofia Cavalletti

ABSTRACT

Unity of Salvation History in Sofia Cavalletti's Pedagogical Concept: an Example of Education for Interreligious Dialogue

This article examines the biblical concept of the unity of salvation history as proposed in Sofia Cavalletti's religious education framework. The aim is to identify and clarify the theoretical and practical assumptions of education

for interreligious dialogue, as developed in the catechesis program *La Catechesi del buon Pastore*, highlighting it as an example of effective practice. The research employs qualitative content analysis, demonstrating that the covenant between God and His people serves as a foundational link between Judaism and Christianity. Cavalletti's typological method of interpreting salvation history, encompassing three stages, enables children to perceive the unity and complementarity of Old and New Covenants. This approach forms the basis for fostering dialogue through education. The pedagogical assumptions of religious education in this concept of working with children align with the catechetical guidelines of the Catholic Church while offering a distinct approach to teaching Judaism, differing in the selection of content and the methods used from those used in traditional teaching.

KEYWORDS: religious education, interreligious dialogue, Judaism, Christianity, covenant, Sofia Cavalletti

Wprowadzenie

Sofia Cavalletti (1917–2011) jest autorką koncepcji pedagogicznej, która w sposób szczególnie koncentruje się na wspieraniu rozwoju religijnego dziecka w wieku od trzeciego do dwunastego roku życia. Opracowana przez nią edukacja religijna została nazwana „La Catechesi del buon Pastore”, w polskim tłumaczeniu: „Katecheza dobrego Pasterza” (skrót: KdP). Jej początek datuje się na 1954 r. Autorka ukończyła studia na Wydziale Literatury i Filozofii Uniwersytetu La Sapienza w Rzymie (Maresca, 1996). Promotorem jej pracy dyplomowej, którą obroniła w 1949 r., zatytułowanej: *Ebraico e lingue semitiche comparate* był Eugenio Zolli (1881–1956)¹, dzięki któremu odkryła „ogromną wartość Starego Testamentu nie tylko w relacji do Nowego, ale samego w sobie” (Cavalletti, 2015, s. 14; Cavalletti, 1983), co przekłada się na jej koncepcję.

Była również członkiem Komisji do spraw Kontaktów Religijnych z Judaizmem diecezji rzymskiej oraz Komisji Ekumenicznej Episkopatu Włoch (Cocchini, 2015). Idea ciągłości i jedności historii zbawienia jest przewodnią myślą, wokół której S. Cavalletti tworzy założenia edukacji religijnej. W celu odkrywania jej znaczenia w życiu chrześcijanina zastosowała metodę typologiczną, która ściśle wiąże się z dwoistą strukturą literacką Biblii i pozwala na „rozpoznawanie w dziełach Bożych Starego

1 Israel Zoller w 1922 r. wraz z przyjęciem obywatelstwa włoskiego zmienia nazwisko na Zolli. Był naczelnym rabinem Triestu, a od 1940 r. – Rzymu. W roku 1945 przyjął chrzest w Kościele katolickim i na cześć Piusa XII przyjął imię Eugenio, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zoller-zolli-israel>

i Nowego Testamentu figury tego, czego Bóg dokonał w pełni czasów” (Kongregacja Nauki Wiary, 2020, ust. 128). Zdaniem Scotta Hahna „Judeochrześcijańska interpretacja typologiczna zakłada historyczność wydarzeń zarówno stanowiących zapowiedź, jak i będących jej wypełnieniem” (Hahn, 2010, s. 35–36). S. Cavalletti (2009) podkreśla, że właściwa metoda typologiczna odnosi się do trzech etapów historii zbawienia i jej jedności ujętej w Biblii, to znaczy od momentu stworzenia do paruzji. Zauważa też, że typologia w chrześcijańskiej interpretacji najczęściej koncentruje się na dwóch pierwszych etapach, co powoduje pomijanie faktu, że historia jeszcze się nie wypełniła (Cavalletti, 1996). Taka dwuetapowa typologia pomija jedność Bożego zamysłu (planu, po grecku *oikonomia*, czyli Bożej ekonomii), który zmierza w kierunku paruzji. Ta propozycja odczytywania historii z jej trzema etapami stanowi pewnego rodzaju *novum* w katechezie.

Historia zbawienia, jej rozumienie przez obie wspólnoty oraz celebrowanie wydarzeń zbawczych w starożytnej tradycji judaizmu i liturgii chrześcijańskiej są podstawą dialogu międzyreligijnego. Odczytywanie historii zbawienia z jej trzema kluczowymi momentami, prowadzące do poznawania judaizmu, warunkujące zrozumienie wspólnych korzeni oraz budowanie jedności między tymi wspólnotami, zostało wprowadzone do tego programu już w roku 1962 (Cavalletti, 2015). Stało się to zatem jeszcze przed Soborem Watykańskim II, podczas którego nastąpiła zmiana stanowiska Kościoła katolickiego w stosunku do innych wyznań, a poznawanie tego, co łączy judaizm i chrześcijaństwo, zostało oficjalnie zapisane w Ogólnej Instrukcji Katechetycznej (Kongregacja do Spraw Duchowieństwa, 1971, skrót: DCG).

To uświadomienie sobie wspólnych korzeni oraz wskazanie, że jesteśmy jednym wybranym ludem Bożym, który podąża w tym samym kierunku, przewijają się zarówno w samej koncepcji edukacji religijnej S. Cavalletti, jak i w jej pracy naukowej (1966; 1991; 2009; 2010).

Dążenie do ukazania ciągłości i jedności historii zbawienia oraz zastosowane przez nią metody odczytywania Pisma i odkrywania znaczenia liturgii przez dzieci, a także związku między Biblią a liturgią stanowią innowacyjne podejście w nauczaniu religii/katechezy o judaizmie. W tym przypadku nie jest to tylko przekazywanie i intelektualne opanowanie wiedzy na temat podobieństw i różnic między tymi religiami, ale samodzielne odkrywanie i przeżywanie tego, co stanowi nasze wspólne korzenie: w tym kształtowanie obrazu Boga objawiającego się stopniowo w historii zbawienia, opowiedzianej w Biblii, której celem jest zbawienie każdego człowieka i nawiązanie z Nim osobowej relacji. Ta historia jest historią każdego człowieka i urzeczywistnia się w liturgii.

Założenia metodologiczne

Przedmiotem niniejszej refleksji naukowej jest biblijna idea jedności historii zbawienia w koncepcji S. Cavalletti. Natomiast celem jest wskazanie i wyjaśnienie wybranych założeń teoretycznych i praktycznych wychowania do dialogu międzyreligijnego w KdP, które może być traktowane jako dobra praktyka i nowe rozwiązanie metodyczne w nauczaniu religii. Problem badawczy został sformułowany w postaci pytania: Jakie są cele, treści i metody wychowania do dialogu międzyreligijnego w koncepcji S. Cavalletti? Wybraną metodą badawczą jest jakościowa analiza treści źródeł i literatury przedmiotu.

Wychowanie do dialogu międzyreligijnego w wybranych dokumentach Kościoła katolickiego – podstawą edukacji religijnej

Dyskusja na temat zmiany stanowiska Kościoła katolickiego do religii niechrześcijańskich została zainicjowana podczas II Soboru Watykańskiego. Dokument, promulgowany 28 października 1965 r. pt. *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (DNR, 2008), stał się punktem zwrotnym w relacji Kościoła katolickiego do religii niechrześcijańskich. Zbigniew Kubacki zauważa, że

po raz pierwszy w historii Kościoła ekumeniczny sobór pozytywnie wypowiedział się na temat innych religii, podkreślając przede wszystkim to, co jest w nich „prawdziwe i święte” (DRN 21) i co stanowi podstawę do dialogu oraz może zostać użyte celem budowania pokoju i sprawiedliwości na świecie (Kubacki, 2022, s. 111).

W dokumencie tym wskazuje się, że głównym zadaniem jest „popieranie jedności i miłości wśród ludzi, a nawet wśród narodów” poprzez zwracanie uwagi na to, „co jest wspólne i co prowadzi ich do dzielenia wspólnego losu” (DRN 1). Tym, co nas łączy, jest oczekiwanie „znanego tylko Bogu dnia, w którym wszystkie ludy będą wzywały Pana jednym głosem i służyły Mu ramieniem jednym (Sf 3,9)” (DRN 4). Rozumienie Objawienia Pańskiego i Jego planu w tradycji judeochrześcijańskiej pozwala na realizację dążenia do jedności. Jej teologiczne podstawy zawarte zostały również w DRN. Podkreślono w nim, że wszystkie narody stanowią jedną wspólnotę, bowiem:

jeden mają początek, ponieważ Bóg sprawił, że cały rodzaj ludzki zamieszkuje całą powierzchnię ziemi (Dz 17,26), jeden także mają cel ostateczny, Boga, którego Opatrzność oraz świadectwo dobroci i zbawienne zamysły rozciągają się na wszystkich (por. Mdr 8,1; Dz 14,17; Rz 2,6–7; 1 Tm 2,4), dopóki wybrani nie zostaną zjednoczeni w Mieście Świętym, które oświetlone będzie blaskiem chwały Boga, gdzie narody chodząc będą w Jego światłości (por. Ap 21,23–24) (DRN 1).

Podstawą wychowania do dialogu zatem jest jeden Bóg i jego działanie względem ludzi, które można określić jako: „stworzenie, opatrzność i ostateczne powołanie” (Kubacki, 2022, s. 121; por. O’Collins, 2013).

Etap rozpoczęcia dialogu z wyznawcami innych religii został zainicjowany *Deklaracją „Nostra aetate”* oraz innymi dokumentami Soboru, które wyznaczyły też kierunek działań i zostały podjęte w pracy wychowawczej w Kościele, ale stanowią nadal wyzwanie dla pedagogiki chrześcijańskiej (Bagrowicz, 2006).

W dokumencie Komisji ds. Relacji Religijnej z Judaizmem (skrót: KRRJ) wydanym z okazji 50. rocznicy *Nostra aetate* podjęto teologiczną refleksję nad kilkoma istotnymi punktami, stanowiącymi podstawę dialogu międzyreligijnego. Dotyczyła ona „znaczenia objawienia, relacji między Starym a Nowym Przymierzem, relacji między powszechnością zbawienia w Jezusie Chrystusie a stwierdzeniem, że przymierze Boga z Izraelem nigdy nie zostało odwołane (KRRJ, 2015).

Z refleksji tych wynika, że jednym z celów wychowania do dialogu jest „zapoznanie się z judaizmem, tak jak on sam siebie określa, dając wyraz wielkiego szacunku, jakim chrześcijaństwo darzy judaizm” (KRRJ, punkt 4). To, co może pomóc w realizacji tego celu, a zostało szczegółowo omówione w tym dokumencie, zawiera się w następujących zapisach:

- relacja/przymierze i rozumienie jej przez obie wspólnoty jako relacja z Bogiem, która realizuje się na różne sposoby dla Żydów i chrześcijan (KRRJ, punkt 27);
- Słowo, przez które Bóg objawił się ludziom w konkretnych sytuacjach historycznych (KRRJ, punkt 27);
- „komplementarność, pozwalająca nam czytać razem teksty Biblii hebrajskiej i pomagać sobie nawzajem w studiowaniu bogactwa Słowa, jak również dzielić wiele przekonań etycznych i wspólną troskę o sprawiedliwość i rozwój ludów” (*Evangelii gaudium*, ust. 249; KRRJ, punkt 13);
- Jezus, który był Żydem, żył tradycją żydowską swego czasu i był zdecydowanie uformowany przez swoje środowisko religijne (por. *Ecclesia in Medio Oriente*, 20; KRRJ, punkt 14);

- nauczanie Jezusa o królestwie Bożym, którego nie da się zrozumieć w perspektywie żydowskiej w kontekście żywej tradycji Izraela (KRRJ, punkt 14).

Przytoczone powyżej, wybrane tylko zagadnienia stanowią punkt odniesienia dla analizy założeń wychowania do dialogu międzyreligijnego w koncepcji S. Cavalletti.

W aktualnej *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (Konferencja Episkopatu Polski, 2018) zapisano, że w klasach V–VIII w ramach rozwijania poznania wiary należy w treściach katechezy uwzględnić zagadnienie dotyczące judaizmu i związku między ludem Starego a Nowego Przymierza (A.12).

Założenia teoretyczne wychowania do dialogu międzyreligijnego w koncepcji S. Cavalletti

W analizowanej koncepcji podstawą wychowania do dialogu międzyreligijnego, wywodzącego się z głównego przesłania biblijnego, jest jedność historii zbawienia, w której Bóg zawiera „przymierze”. W tradycji judeochrześcijańskiej jest ono rozumiane nie tylko jako relacja (w ujęciu potocznym) czy związek między dwoma kontrahentami, ale jako „relacja pokoju” – *B’rit Shalom* (Cavalletti, 1971, s. 8; Surma, 2014). Relacja jest kluczem do zrozumienia całej historii zbawienia i Bożej ekonomii. Jest też faktem religijnym, to znaczy rzeczywistością, która realizuje się „tu i teraz”. Przymierze zawarte z ludem Starego Testamentu jest kontynuowane w Kościele i uwidacznia się podczas Eucharystii, w momencie, w którym Chrystus jednoczy ludzi z Bogiem Ojcem w komunii, dzięki owocom ich pracy i darom stworzonym przez Boga Ojca (Surma, 2017).

Historia zbawienia i odczytywanie teologii zapisanej na kartach Starego Testamentu są wprowadzane w nauczaniu dzieci po ósmym roku życia. Jest to zgodne z ich rozwojem poznawczym i zdolnością orientowania się w czasie i przestrzeni. Na wcześniejszym etapie dzieci poznają, kim jest Jezus Chrystus, i jest to początek nawiązywania osobowej relacji. Metoda typologiczna jest też obecna na tym pierwszym etapie. Przykładem jest proces odkrywania tajemnicy Wcielenia, który zaczyna się rozważaniem proroctw zapowiadających nadejście Mesjasza i połączeniem ich z tekstami o narodzeniu Jezusa w Betlejem. Święty Łukasz i święty Mateusz, wyjaśniają kim jest Jezus, odwołując się do proroctw. Jest to przygotowanie dzieci do szukania za słowami i wydarzeniami Bożego objawienia. Komplementarne odczytywanie Starego i Nowego Testamentu w kontekście konkretnych wydarzeń historycznych, w tym przypadku Bożego

Narodzenia, w późniejszym czasie pomaga dzieciom w sposób naturalny odkrywać ciągłość i jedność historii zbawienia.

W swojej koncepcji S. Cavalletti odwołuje się do starotestamentalnego rozumienia przymierza (po hebrajsku *b'rit*), oznaczającego „uniwersalną harmonię, która pochodzi od jedyne go osobowego Boga, Pana historii, w celu połączenia wszystkich poziomów stworzenia” (Cavalletti, 1971, s. 8). Początkiem tej jedności jest Bóg i Jego stała obecność w historii zbawienia. W momencie stworzenia daje on wszystko człowiekowi i widzi, że „wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1, 31). I mimo że człowiek poprzez swoje nieposłuszeństwo wprowadza w ten porządek nieład, Bóg nie pozostawia go samego. Przymierze jest ogniwem łączącym Boga i człowieka, Boga, który niezmiennie zaprasza człowieka do udzielania Mu odpowiedzi i życia z Nim w relacji oraz trwania (Cavalletti, 1971, s. 8).

Takie podejście w edukacji dziecka pozwala na kształtowanie wielowymiarowej relacji oraz nadawanie sensu swojemu istnieniu, innych ludzi i świata. Jest wychowaniem do pokoju. Źródłem tego jest „Biblia, która przekracza granice stworzonego wszechświata, ponieważ mówi o przymierzu łączącym człowieka z całym stworzeniem i z samym Bogiem” (Cavalletti, 1996, s. 19). Przejście od wymiaru kosmicznego (uniwersalnego) do metafizycznego dokonuje się w momencie, kiedy Bóg staje się Człowiekiem. Historia ta nadal trwa w doświadczanej przez człowieka codzienności. Rzeczywistość przymierza dokonuje się w historii i celebracji (liturgia), które są ze sobą ściśle powiązane. Wymiar biblijny przymierza urzeczywistnia się w tym liturgicznym, co stanowi podstawę wychowania religijnego w analizowanej koncepcji oraz wychowania do dialogu. Przygotowuje również do kształtowania obrazu Boga, Jego obecności w świecie, który objawia się w Słowie i wydarzeniach, co może być jednym z punktów łączących obie tradycje. Komisja ds. Relacji Religijnych z Judaizmem wskazuje, że „Hebrajskie słowo *dabar* oznacza jednocześnie słowo i wydarzenie”, dlatego „Tora i Chrystus są *locus* (miejscem) obecności Boga w świecie, tak jak ta obecność jest doświadczana w poszczególnych wspólnotach kultu” (KRRJ, punkt 26).

Boga, który jest niewidzialny, człowiek poznaje w historii zbawienia poprzez odkrywanie Jego działania, a zatem w faktach, wydarzeniach, ludziach, którzy stają się widzialnymi znakami Jego obecności. Bóg, który objawia się w swoim Słowie, chce być zrozumiany i rozpoznawany przez ludzkość w konkretnych sytuacjach historycznych. Jego słowo zaprasza każdego człowieka do odpowiedzi. W ten sposób nawiązuje się właściwa relacja między Nim a człowiekiem, który odpowiada Mu zgodnie z Jego Słowem (KRRJ, punkt 24). To pierwsze Słowo zostało wypowiedziane przez Boga w momencie stworzenia, które jest początkiem

historii zbawienia. Celem Boga jest doprowadzenie człowieka do pełni człowieczeństwa. Początkowo człowiek, żyjąc „w ogrodzie pełnym delikcji” (Rdz 2), mógł oglądać Boga twarzą w twarz. Zostało to jednak przerwane i od tego czasu Bóg nieustannie dąży do przywrócenia tego stanu. Święty Paweł pisze, jakie było i jest zamierzenie Boga względem człowieka i wszelkiego stworzenia: „dla dokonania pełni czasów, aby wszystko na nowo zjednoczyć w Chrystusie jako Głowie: *to, co w niebiosach, i to, co na ziemi*” (Ef 1, 10).

W Starym Testamencie Bóg zawierał z człowiekiem pakt kilkakrotnie. Zanim jednak to następowało, dawał się poznać człowiekowi, ujawniał się w wydarzeniach i działaniu na jego rzecz. W dziejach zawierania pokojowych paktów dostrzega się cechy Boga takie jak stałość i wierność. Jest On tym, który niestrudzenie wychodzi naprzeciw człowiekowi, traktuje go na równi jako partnera godnego Jego miłości. Ta sama historia pokazuje oblicze człowieka, który jest słaby i niewierny. Najdoskonalsze przymierze dokonało się zatem w Osobie Jezusa, który jednocześnie będąc człowiekiem i Bogiem, podnosi godność ludzką do wymiaru transcendentności. W Nim dokonuje się pełnia człowieczeństwa i takie przesłanie jest głoszone dzieciom podczas katechezy.

Bóg, dając siebie samego w osobie Jezusa Chrystusa, dokonuje odkupienia. Jezus jest tym, który w sposób doskonały udziela odpowiedzi Ojcu na dar Jego miłości. Jest to drugi, ale także centralny etap tejże historii, który jednocześnie sięga swoimi korzeniami do historii, która go poprzedza, i jest załącznikiem przyszłej. Biblia, opisując ten Boży plan, zapowiada również, jaki jest cel tej historii, do którego dąży Bóg. Wypełni się on w momencie powtórnego przyjścia Mesjasza. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość są to fundamentalne wymiary czasu, które scala stała obecność Boga, jedynego Autora tejże wyjątkowej historii opowiedzianej w Starym i Nowym Testamencie (Cavalletti, 1995).

Wtajemniczenie w Biblię wymaga wiedzy na temat jej życia w ciągu wieków, czyli tradycji, której jednym z narzędzi jest liturgia, najlepiej odzwierciedlająca życie ludu wierzącego. To, co Biblia i tradycja głoszą, dopełnia się w celebracji, która jest odczytywana w różnym kluczu przez obie wspólnoty. Chrześcijańskim przesłaniem jest przymierze, a Eucharystia jest sakramentem nowego i wiecznego przymierza. W katechetycznym przesłaniu Biblię i liturgię należy traktować jako całość (Cavalletti, 1996).

Wychowanie do dialogu międzyreligijnego w przedstawionych powyżej założeniach teoretycznych odnosi się do głoszenia i nawiązywania relacji z Bogiem, który stopniowo daje się poznać człowiekowi i czeka na jego odpowiedź. Bóg jest Słowem, które objawia się w konkretnych wydarzeniach tworzących jedną historię. Ta historia jest wspólna dla Żydów

i chrześcijan, sięga początków świata i zmierza ku eschatologii. Ta jedność historii zbawienia, od stworzenia do paruzji, jest jednym z głównych założeń teoretycznych koncepcji S. Cavalletti, z których wyprowadza te praktyczne, czyli cele, treści i metody.

Założenia praktyczne wychowania do dialogu międzyreligijnego w koncepcji S. Cavalletti

Wychodząc od znaczenia słowa „religia”, które pochodzi od *relegare* – ponownie czytać (odczytywać) oraz od *religare* – związać ze sobą i *religiere* – ponownie wybrać (Michalski, 2004), można się odnieść do trzech etapów edukacji religijnej w ogólnym jej rozumieniu. Pierwszy to głoszenie/słuchanie słowa Bożego, drugi to nawiązanie osobowej relacji z Chrystusem, którego człowiek poznaje dzięki refleksji i interioryzacji słowa, a dokonuje się ona za pośrednictwem liturgii i sakramentów, trzeci natomiast to przyjęcie nauki poprzez dokonanie wolnego wyboru, czyli udzielenie odpowiedzi na zaproszenie Boga (Surma, 2017). W dokumentach katechetycznych Kościoła katolickiego w Polsce zapisano, że celem katechezy jest „prowadzenie do wiary dojrzałej” i doprowadzenie „nie tylko do spotkania z Jezusem, ale do zjednoczenia, a nawet do nawiązania z nim głębokiej zażyłości” (Konferencja Episkopatu Polski, 2001, skrót: DOK 21). Cel ten ma być osiąganym poprzez realizację zadań, które zostały określone jako: „rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formacja moralna, nauczanie modlitwy, wychowanie do życia wspólnotowego, wprowadzenie do misji” (DOK, 23). W nauczaniu katechezy należy uwzględniać jedność poznania rozumowego i poznania przez wiarę, która jest obecna w tekstach biblijnych: „Objawienie daje pewność tej jedności, ukazując, że Bóg Stwórca jest także Bogiem historii zbawienia” (DOK 24).

W KdP punktem wyjścia dla nawiązania relacji jest poznanie osobowego Boga. Celem pośrednim jest szukanie odpowiedzi na pytania: Kim jest Bóg, który objawia się człowiekowi? Kim jest człowiek? Jaki jest Boży plan? Jaka jest rola człowieka w tym planie?

Boża pedagogika, zapisana na kartach Pisma Świętego, uwzględnia naturę człowieka. Bóg objawia mu się w widzialnych znakach pierwotnych, czyli w dziełach, wydarzeniach, faktach, które dokonują się w dwóch kategoriach: czasie i historii. W tych widzialnych znakach niewidzialny Bóg objawia swoją wolę dobra, która się zrealizowała w przeszłości, dokonuje się w teraźniejszości, by wypełnić się w przyszłości. W przekazie tej biblijnej „świętej historii” należy przyjąć semickie linearne jej rozumienie,

które różni się od greckiego cyklicznego jej interpretowania. Ta historia opiera się na faktach, a nie na teologumenach, a jej sposób przedstawiania rzeczywistości transcendentnej jest podobny do metody znaków i przypowieści, które są stosowane już z dziećmi przedszkolnymi. Zarówno znak liturgiczny, jak i przypowieść składają się z dwóch różnych rzeczywistości, tej widocznej i tej transcendentnej. To, co widzialne, odkrywa rzeczywistość niewidzialną. Odpowiednie przedstawienie wybranych przypowieści oraz znaków liturgicznych (bez bezpośredniego przekazu wiedzy do zapamiętania, czyli podawania definicji) pozwala dzieciom samodzielnie odkrywać ich znaczenie, zgodnie z ich potrzebami i możliwościami poznawczymi. Poznanie nie zatrzymuje się na poziomie intelektualnym, ale również emocjonalnym, prowadzi do interioryzacji treści. Przypowieści się nie wyczerpują, a ich ukryta tajemnica może być niewyczerpanym źródłem poznawania Boga i Jego nauczania. Jest to typowy i jedyny sposób nauczania Jezusa, który czerpie z tradycji judaizmu.

Źródłem doboru treści nauczania w koncepcji S. Cavalletti, tak jak już było wspomniane, jest Biblia, która porusza najważniejsze dla człowieka problemy egzystencjalne, oraz liturgia, dzięki której wydarzenia w niej opisane uaktualniają się (Cavalletti, 1989). Zanim przybliżę treści, które przedstawiane są dzieciom w wieku od 8. do 12. roku życia, mające charakter wychowania do dialogu międzyreligijnego, wrócę jeszcze raz do wyjaśnienia oraz uzasadnienia zastosowania, przez S. Cavalletti, metody typologicznej.

Typologia jest metodą czytania Biblii. Jej nazwa pochodzi od greckiego słowa *typos* (od czasownika *typto* „bić”). *Typos* to wybijanie monet drewnianym stemplem używanym do umieszczania pieczęci na amforach itp. Metoda typologiczna jest metodą egzegetyczną. Polega na szukaniu korzeni obecnej historii zbawienia w faktach, instytucjach i osobach Starego Testamentu lub interpretowaniu wydarzeń w Starym Testamencie w świetle wydarzeń Nowego Testamentu. Inaczej mówiąc, metoda typologiczna szuka „odcisku stempla” jednej fazy historii w drugiej; pamiętając o jedności Bożego planu, od stworzenia do paruzji (Cavalletti, 2009). Metodę tę stosowali prorocy, którzy w wydarzeniach przeszłych widzieli rzeczywistość eschatologiczną, ale nie tylko. S. Cavalletti podkreśla, że:

Typologia w sensie chrześcijańskim, która w oczekiwaniu na paruzję widzi zbieżność Starego Testamentu w Chrystusie i Kościele, jest już widoczna w Ewangeliach; jest obecna w pismach i przepowiadaniu Ojców; Kościół karmi się nią codziennie w liturgii. Możemy zatem powiedzieć, że typologia jest metodą lektury biblijnej Kościoła (Cavalletti, 2009, s. 21; Daniélu, 1997).

Włoszka zauważa również pewne ograniczenia w zastosowanej przez ojców Kościoła metodzie typologicznej. Jej zdaniem należy:

odróżnić to, co w ich pismach może być osobistą interpretacją, od tego, co stało się z dziedzictwem Kościoła. Fakt, że liturgia uczyniła pewną egzegezę typologiczną swoją własną i zachowała ją przez wieki, stanowi swego rodzaju „konsekrację” tych tekstów, tak że można je uznać za tradycyjne i oficjalne interpretacje Kościoła (Cavalletti, 2009, s. 22).

Podkreśla również, że typologia w żaden sposób, nie może prowadzić do przedstawiania Żydów jako narodu odrzuconego, co zostało wyakcentowane w DRN (punkt 4). Normą, którą S. Cavalletti zastosowała przy wyborze interpretacji typologicznych oraz treści, stała się liturgia oraz jedność historii zbawienia z jej trzema etapami. Punktem odniesienia dla wyboru treści były wydarzenia, które są celebrowane w liturgii paschalnej, eucharystycznej i chrzcielnej, emblematyczne dla życia w wierze. Liturgia również odwołuje się do trzech wymiarów czasu. Przeszłe wydarzenia są niejako „skondensowane” w „dzisiaj”, które poprzez ich celebrowanie są uwalniane od granic czasowych i przestrzennych. Dzięki tak rozumianej liturgii osoba żyjąca „tu i teraz” może brać udział w nurcie zbawienia, w jej jedności i ciągłości. W liturgii jest to wyrażane za pomocą biblijnego terminu „memoriale” – „pamiętki” (Cavalletti, 2009; Cavalletti, 1996).

Wydarzenia, które stanowią treści katechetyczne, to: stworzenie świata, grzech pierworodny, Noe i potop, Abraham, Mojżesz i wyjście z Egiptu, odkupienie i paruzja. Każde z tych wydarzeń jest rozważane w trzech etapach, przy zastosowaniu metody typologicznej szuka się podobieństw i różnic (zwłaszcza w przypadku opowiadania o upadku pierwszego człowieka) między opisywanymi wydarzeniami, osobami, znakami w tekstach Starego Testamentu (stworzenie jako pierwszy etap), tekstach Nowego Testamentu i liturgicznych (odkupienie, drugi etap), w tekstach prorockich (paruzja, trzeci etap).

Ukazanie jedności pomiędzy wybranymi wydarzeniami opiera się najpierw na odczytaniu tekstu ze Starego Testamentu i skierowaniu uwagi dzieci na ukryty za słowami i obrazami teologiczny przekaz. Na przykład w opowiadaniu o stworzeniu świata (Rdz 1, 1–31 – 2, 1–4) w powtarzających się refrenach („Bóg rzekł”, „I stało się”, „I widział, że było dobre”, „I tak upłynął wieczór i poranek”, „stworzył”, „i błogosławił im”) dzieci odkrywają, kim jest Bóg, a także kim jest człowiek i jakie jest jego zadanie w planie stworzenia. Teksty Starego Testamentu przedstawiają wiarę Izraelitów w Jednego Boga, dlatego należy je odczytywać w ich tradycji.

W obu opowiadaniach o stworzeniu świata szukamy również typów, które wprowadzają do zrozumienia kolejnego etapu, czyli odkupienia.

Pierwszym z nich jest obraz „bezmiaru wód, nad którymi unosił się Duch Boży” (Rdz 1), drugim jest obraz człowieka ziemskiego – Adama, który został stworzony na obraz i podobieństwo Boże. W odkupieniu ta sama woda staje się typem wody chrzcielnej, zgodnie z modlitwą odmawianą podczas Wigilii Paschalnej: „Boże, Ty w ciągu dziejów zbawienia przygotowałeś wodę przez Ciebie stworzoną, aby wyrażała łaskę chrztu świętego”. A pierwszy człowiek jest typem nowego człowieka, jak czytamy w Nowym Testamencie: „Tak, jak pierwszy Adam wzięty z *adamah* jest *ziemski*, tak drugi Adam, Chrystus zmartwychwstały, który przyszedł z nieba, jest *niebieski*” (1 Kor 15, 45–47).

Natomiast w paruzji prorok Izajasz, odwołując się do stworzenia nieba i ziemi, zapowiada, że nastaną „nowe niebiosa i nowa ziemia” (Iz 65, 17). W kolejnym jego proroctwie: „Już słońca mieć nie będziesz w dzień jako światła, ani jasność księżyca nie zaświeci tobie, lecz Pan będzie ci wieczną światłością” (Iz 60, 19), odnajdujemy również odwołanie się do pierwszego dnia stworzenia, w którym Bóg stwarza światłość przewijającą się wielokrotnie w historii zbawienia.

Kolejne wydarzenia są odczytywane w tym samym kluczu. Najpierw odkrywane jest w nich Boże orędzie, następnie porównywane jest z tekstem o stworzeniu. Celem tego jest wskazanie podobieństw i różnic pomiędzy nimi, by w dalszej kolejności również odnaleźć je w wydarzeniach, które się urzeczywistniają w obecnym czasie, czyli w odkupieniu oraz w pełni czasów.

Historia zbawienia lub inaczej historia królestwa Bożego ze swoją kategorią czasowości ma również wymiar moralny. Do tej historii Bóg zaprasza człowieka i w oczekiwaniu na paruzję wspólnie z Nim, żyjąc w relacji, wypełnia Jego plan, współpracuje z Bogiem

Wnioski i dyskusja

Zasygnalizowane wytyczne (cele, zadania) dla nauczania religii w szkole oraz katechezy parafialnej są bez wątpienia obecne w programie KdP, co zostało przedstawione w założeniach teoretycznych. Równocześnie, wychodząc od przedstawienia idei jedności historii zbawienia i jej rozumienia, a także komplementarnego sposobu odczytywania Biblii, spełniają warunki wychowania do dialogu międzyreligijnego. Akcentowana przez KdP biblijna relacja jest obecna na każdym etapie nauczania, stanowi cel osiąganym poprzez odpowiedni dobór treści, dostosowany do możliwości i potrzeb duchowych dzieci oraz metod dydaktycznych, które różnią się od tych stosowanych w tradycyjnym nauczaniu.

Zapoznanie się z judaizmem, w analizowanej koncepcji, nie ma charakteru jednostkowego, jest realizowane na wszystkich etapach

edukacji religijnej w sposób ciągły. Stanowi stopniowe odkrywanie wspólnych korzeni poprzez odczytywanie historii zbawienia z jej trzema etapami. Zastosowana metoda typologiczna odnosi się do obu tradycji egzegezy biblijnej, która odwołuje się do jedności i spójności całej Biblii oraz odwiecznego Bożego planu zbawienia (Hahn, 2005).

Analiza założeń teoretycznych koncepcji S. Cavalletti opiera się na biblijnym rozumieniu przymierza, które dla chrześcijan wypełniło się w Nowym Przymierzu w Jezusie Chrystusie, ale jest ono „zakotwiczone i oparte na Starym, bo ostatecznie Bóg Izraela zawarł Stare Przymierze ze swoim ludem, Izraelem i umożliwił Nowe Przymierze w Jezusie Chrystusie” (KRRJ, punkt 27). W centrum katechezy jest głoszenie Jezusa jako Pana i Mesjasza i dążenie do nawiązania osobowej z Nim relacji. Dialog międzyreligijny musi się opierać najpierw na ukształtowaniu własnej tożsamości religijnej, a następnie na poznawaniu innych religii poprzez szukanie podobieństw i różnic. Dialog między judaizmem i chrześcijaństwem ma swoją specyfikę, która opiera się na wspólnych korzeniach.

W artykule ograniczono się do analizy tylko jednego z wielu poruszanych zagadnień, a mianowicie do jedności historii zbawienia jako przykładu wychowania do dialogu międzyreligijnego. W programie KdP są też inne treści, które poruszają kwestie wspólnych korzeni łączących wydarzenia biblijne z liturgią, czyli celebrowanie obecności Boga i zawierania przymierza ze swoim ludem (są to na przykład katechezy: *Początek Liturgii Słowa, Synagoga, Początek Eucharystii, Pascha żydowska*) czy też zapoznanie się z historią Izraela.

BIBLIOGRAFIA

- Bagrowicz, J. (2006). Nostra aetate – wyzwanie dla pedagogiki chrześcijańskiej. *Collectanea Theologica*, 76/2, 7–26.
- Benedykt XVI. (2012). *Adhortacja Apostolska Ecclesia in Medio Oriente*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Cavalletti, S. (1966). *Ebraismo e spiritualità cristiana*. Roma: Studium.
- Cavalletti, S. (1971). Semi di pace. *Vita dell'Infanzia*, nr 12.
- Cavalletti, S. (1989). Come parlare di Dio ai bambini. *Famiglia oggi*, no. 5
- Cavalletti, S. (1991). *Il giudaismo intertestamentario*. Brescia: Queriniana.
- Cavalletti, S. (1995). *La storia della salvezza. Dalla creazione alla parusia*. Roma: b.n.w.
- Cavalletti, S. (1996). *Il potenziale religioso tra i 6 e i 12 anni, Descrizione di un'esperienza*. Roma: Città Nuova Editrice.
- Cavalletti, S. (2009). *La storia del Regno di Dio. Dalla creazione alla parusia*. Todi: Tau Editrice.

- Cavalletti, S. (2010). *La storia del Regno di Dio. La liturgia e la costruzione del Regno*. Todi: Tau Editrice.
- Cavalletti, S. (2015). Un testamento "intellettuale". W: F. Cocchini i CP. Cocchini (red.), *La catechesi del buon Pastore, Antologia di testi scelti*. Bologna: EDB, 13–24.
- Cocchini, F. (2015). Presentazione. W: F. Cocchini i CP. Cocchini (red.), *La catechesi del buon Pastore, Antologia di testi scelti*. Bologna: EDB, 5–11.
- Daniélu, J. (1997). *Sacramentum futuri. Etudes sur les origines de la typologie biblique*. Paris: Beauchesne.
- Deklaracja Soboru Watykańskiego II o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich (2008). W: Sobór Watykański Drugi. *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie*. Poznań: Pallottinum.
- Franciszek. (2013). Adhortacja apostolska *Evangelii Gaudium*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zoller-zolli-israel> (dostęp: 20.02.2024)
- Komisja ds. relacji religijnych z judaizmem (2015). „*Bo dary łaski i wezwania Boże są nieodwołalne*” (Rz 11, 29). *Refleksje o kwestiach teologicznych odnoszących się do relacji katolicko-żydowskich z okazji 50. Rocznicy „Nostra aetate” (artykuł 4)*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Konferencja Episkopatu Polski (2001). *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Kongregacja do Spraw Duchowieństwa (1971). *Directorium Catecheticum Generale*, Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. Wyd. polskie: Kongregacja do Spraw Duchowieństwa (1973). Ogólna Instrukcja katechetyczna. *Directorium Catecheticum Generale* (skrót: DCG), tłum. X.E.Sz., *Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej*, 63, nr 2, s. 37–112.
- Kongregacja Nauki Wiary. (2020). *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallottinum.
- Kubacki, Z. (2022). Geneza, treść, recepcja i perspektywy Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate” Soboru Watykańskiego II. *Studia Bobolanum*, 33/1, 111–147. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8563
- Maresca, C. (1996). A Curriculum for Young Children: Catechesis of the Good Shepherd. *The Living Light*, t. 33, nr 12
- Michalski, J. (2004). *Edukacja i religia jako źródła rozwoju egzystencjalno-kognitywnego. Studium hermeneutyczno-krytyczne*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- O’Collins, G. (2013). *The Second Vatican Council on Other Religions*. Oxford: University Press.
- Surma, B. (2014). „Życ w relacji” podstawą wychowania religijnego w koncepcji Sofii Cavalletti. W: M. Miksza (red.), *Edukacja w systemie Marii Montessori – wychowaniem do wartości*. Łódź: Palatum.

- Surma, B. (2017). *Koncepcja wychowania religijnego dziecka w myśli pedagogicznej Sofii Cavalletti, Geneza, założenia teoretyczne i recepcja*. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie; Wydawnictwo WAM.
- Surma, B. i Biel, K. (2011). *Ja jestem dobrym Pasterzem. Przewodnik metodyczny do katechezy Dobrego Pasterza dla dzieci od trzeciego do piątego roku życia*. Łódź: Palatum.

Barbara Surma – dr hab. prof. UIK, wykładowca w Instytucie Nauk o Wychowaniu Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Ignatianum. Ukończyła dwuletnie studia z Wychowania religijnego w metodzie Montessori – Katechezy dobrego Pasterza w Rzymie na Uniwersytecie Laterańskim, prowadzone przez Sofię Cavalletti. Jej zainteresowania badawcze obejmują edukację dziecka w wieku przedszkolnym, edukację religijną, metodę Montessori. Jest autorką 7 monografii, 32 artykułów naukowych oraz 22 rozdziałów w monografiach.

